
Драгана Лазаревић-Илић

НАРОДНА КЊИЖНИЦА И ЧИТАОНИЦА У ВАЉЕВУ ОД 1933. ДО 1941. ГОДИНЕ (Прилог за историју Библиотеке)

Библиотека у Ваљеву спада у ред институција културе са најдужом традицијом. Њен историјски развој могуће је пратити од 1868. године када је основана Читаоница ваљевска која је радила до 1878. Ваљевском округу припадала је и Читаоница убска али је она деловала кратко, свега три године од 1872. до 1875. Грађанска читаоница у Ваљеву била је отворена од 1907. па све до почетка првог светског рата. После 1918. године постојале су књижнице и читаонице при појединим удружењима као и мање библиотеке у саставу основних и средњих школа, црква и манастира, али се још није могло говорити о установама јавног карактера.¹

У културном животу Ваљева у међуратном периоду најзначајнијим се сматра оснивање и рад Окружног одбора за народно просвећивање, који је знатно утицао на културна збивања, а посебно се памти по оснивању Народног универзитета и Књижнице и читаонице.² Једну од најсветлијих тачака у култури ваљевског краја управо представља појава Народне књижнице и читаонице с обзиром на чињеницу да су професионалне организације у овој области биле реткост.

Културни развој у читавој земљи, па и ваљевског краја, креирале су опште политичке и привредне прилике, те ће о њима бити речи у тексту који следи, да би се схватило у каквим се условима формирала, а касније радила ова значајна установа. У време шестојануарске диктатуре (6. јануара 1929. краљ Александар је укинуо Видовдански устав) дошло је до прекида парламентарног рада у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, која септембра исте године добија назив Југославија и бива, према географским мерилима, подељена на девет бановина. Увођењем

1 З. Ранковић, Библиотеке у ваљевском крају 1918, Ваљево 1989, 159. У документацији није потврђено да је Библиотека основана 1857. као што је писао Љ. Павловић у раду „Ваљево и Ваљевци”.

2 М. Трипковић, Ваљево 1900–1941, Ваљево 1980, 198-205.

апсолутистичког режима долази до застоја у аигажовању већине грађанских странака и у ваљевском крају који је припадао Бановини дринској. Посебно је поштрен надзор над комунистима. Радила су једино она удружења која су пружала помоћ режиму диктатуре као што су: Јадранска стража, Удружење резервних официра, Коло српских сестара... Након две године донет је, 3. септембра 1931, тзв. Октроисани устав који је само санкционисао шестојануарски режим, иако је привидно хтело да се докаже да се враћа на стање пре 1929, те су расписани избори за 8. новембар 1931. Уочи избора запажа се извесно оживљавање код политичких странака што је забележио лист „Глас Ваљева”. Из самог Ваљева за посланичке кандидате изабрани су представници из редова радикала и демократа. Од 1933. године долази до веће активности политичких странака, а посебно јача комунистички покрет, иако стално на удару власти. Припадници некадашњих грађанских странака прилазе неким новоформираним странкама као што је Југословенска радикална заједница или неким чисто фашистичким организацијама као што је био „ЗБОР”. Југословенска радикална заједница победила је и на изборима у Ваљеву 1938. (комунисти су подржали опозицију која је била у подређеном положају). Ови избори прошли су уз нереди. КПЈ била је носилац стварања антифашистичке организације Народног фронта, тј. носилац отпора против претећег фашизма те је добијала све већу подршку у народним масама пред други светски рат.³

Краљевина Југославија била је земља неразвијене привреде, са доминантном али заосталом пољопривредом и неразвијеном индустријом. Напомињемо да је Ваљево у међуратном периоду пре свега центар занатства, трговине и пољопривреде, а да се о индустријализацији може говорити тек пред други светски рат, појавом „Вистада”, а све се то одразило на низак степен просвећености и културе.

У времену политичких борби, заосталог привредног и културног развоја, напори које је Народна књижница и читаоница у Ваљеву, предузимала у културно-просветном погледу, чине се још већим него што њихова стварна анализа показује.

Иницијативом Народног универзитета, при Окружном одбору за народно просвећивање у Ваљеву, основана је, 8. новембра 1933, године, књижница и читаоница под именом „Народна књижница и читаоница у Ваљеву” са циљем да набавља књиге, домаће и стране часописе и листове и на тај начин утиче на интелектуални, просветни и васпитни развој својих чланова. Налазила се у центру вароши, у просторијама бивше кафане „Српски краљ”, адаптиране за ову намену.⁴

3 Б. Петрановић, Историја Југославије 1918–1978, Београд 1980, 36-187; М. Трипковић, Ваљево 1900–1941, Ваљево 1980, 217.

4 Писмо Ј. Чемеркића председнику занатлијских удружења Ваљева од 11. децембра 1933, Међуопштински историјски архив Ваљево (МИАВ), фонд Народне књижнице и читаонице у Ваљеву 1933–1941, К-6 (у даљем тексту фонд НКЧ).

Управа је читаоницу снабдела приличним бројем листова и часописа. Тако је она била претплаћена на четири домаћа листа („Политику”, „Време”, „Правду” и „Загребачке новости”) и један страни дневни лист (“Prager Presse”), као и на два недељна домаћа листа („Глас Ваљева” и „Отацбину”). Од часописа треба навести: „Јадранску стражу” и „L' Illustration”. Осим поменутих листова и часописа уредништво „Гласа Ваљева” ставило је на располагање читаоници велики број провинцијских листова. Француско-српски клуб преселио се такође у просторије Народне књижнице и читаонице и уступио листове као што су: “Le temps”, „Excelsior”, „Journal des debads”, „L' Echo de Belgrade” и часопис „Le monde illustré”. Рекли бисмо да се политика управе у набавци листова и часописа кретала у духу југословенства и међународне сарадње. Читаоница је била отворена сваког дана од 13 до 20 часова, а недељом цео дан. Књижница је располагала великим бројем књига разноврсне садржине, а први књижничар-благајник био је Илија В. Смиљанић, професор. Први председник, тј. управитељ Народне књижнице и читаонице у Ваљеву био је Јован Чемеркић, директор Гимназије.⁵

После месец дана рада ова установа је бројала 104 члана а према њеним Правилима они су могли бити: редовни утемељачи, добротвори, велики добротвори и почасни чланови. Радовни члан је могло бити свако лице које је становик вароши и редовно плаћа чланарину у износу од 5 динара. Утемељач је лице које положи једном за свагда 100 динара, добротвор 300 динара, велики добротвор 500 динара и више од те суме, а почасни чланови су она лица која Скупштина изабере због њихових заслуга. Добротвори, велики добротвори и почасни чланови, за узврат имају право бесплатног читања књига, а њихове фотографије су биле истакнуте на видном месту или се чувале у тзв. књизи-споменици.⁶

На дан 31. децембра 1933. године Народна књижница и читаоница је располагала са 184 књиге и 146 свезака часописа. Већина књига и часописа је добијено на поклон а мали број је купљен (од књига купљено је само 85, а од часописа једино 5 свезака „L' Illustration”) а све је заведено закључно са бројем 231. У то време бележе се и први дародавци. Од оснивања па до краја године Зорка и Светозар Гођевац, индустријалац из Београда поклонили су 200 динара, а Милан Матић трговац из Ваљева 100 динара. Добротвора, великих добротвора, завештача и почасних чланова није било, иако је крајем децембра Читаоница бројала 186 чланова.⁷ Свакако да треба имати на уму да је реч о непуна два месеца рада, те се оснивање институције показало оправданим.

Органи Народне књижнице и читаонице, према чл. 17 Правила били су: Управни одбор, Надзорни одбор, књижничар-благајник и Скупшти-

5 Годишњи извештај о раду НКЧ од 11. децембра 1933, МИАВ, фонд НКЧ, к-6.

6 Правила народне књижнице и читаонице у Ваљеву од 7. фебруара 1933, МИАВ, фонд НКЧ, к-6.

7 Докуменат од 31. децембра 1933, МИАВ, фонд НКЧ, и-6.

ГОДИНА & 11. - 31. 12.	Принов- љене књиге	Принов- љени часописи	Укупно књига	Укупно свезака часописа	Редовни чланови	Просечна посећеност дневно	Утемељачи	Добротвори	Велики добротвори	Почасни чланови
1933			184	146	106	15				
1934	400	750	584	896	120	26	1	1	2	
1935	383	140	967	1036	116	46	1	1	3	
1936	152	305	1098	1340	132	48	1	1	3	1
1937	51	97	1149	1437	165	46	2	1	3	1
1938	117	178	1266	1610	126	48	2	2	3	1
1939	46	69	1312	1679	116	37	2	2	3	1
1940	104		1416	1679	130	38	2	2	3	1

Фонд Народна књижнице и читонице у Ваљевоу од 1933. до 1941. годне, са бројем чланова

на. Чланове Управног одбора и Надзорног одбора бирао је Скупштина. Управни одбор се састојао од шест чланова, руководио је радом и бирао себи председника и секретара. Председник, секретар и књижничар-благајник пуноважно су представљали књижницу и читаоницу. Тако нпр. у 1934. години као чланове Управног одбора затичемо: Рад. П. Ћирића, Јована Госпавића (секретар), Илију С. Илића, Милана Матића, Јована Чемерићића (председник) и Илију В. Смиљанића (књижничар-благајник).⁸

Књижничара-благајника је према чл. 32 Правила, бирао Скупштина и није могао бити члан ни Управног ни Надзорног одбора мада је присуствовао састанцима. Његова задужења су била најбројнија – извршава одлуке Управног одбора о набавци књига, часописа и листова, у сталном је контакту са чланством, рукује новцем и води следеће књиге: 1. списак чланова, 2. списак књига, часописа и новина, 3. књигу наплате чланских улога, 4. списак намештаја, 5. дневник примања и издавања новца, 6. дневник о позајмљеним књигама. Он подноси извештај Управном одбору о целокупном раду, као и годишњи рачун, тј. финансијски извештај кога прегледа Надзорни одбор.⁹

Крајем 1934. године Народна књижница и читаоница је располагала са 584 књиге и 896 свезака часописа заведених до броја 659. Приложени табеларни приказ показује број примљених књига и часописа у периоду од 1933–1941. године што пружа могућност компарације. Трговачко удружење ваљевског и подгорског среза помогло је током године Читаоницу са 200, а Ваљевска основна школа са 116 динара. За велике добротворе уписани су Ђерић Милорад, професор Државне трговачке академије из Београда који је поклонио књиге у вредности преко 500 динара; Светозар Гођевац, индустријалац из Београда који је уплатио улог у истом износу; а за добротвора поч. Марковић Милорад, бивши ученик Гимназије. Завештача и почасних чланова још није било. Народна књижница и читаоница имала је 120 редовних чланова, једног утемељача, једног добротвора и два велика добротвора, са просечном посећеношћу од 26 чланова дневно. Била је отворена сваког дана од 8 до 20 часова, у зимским месецима од 13 до 20 часова, а недељом и празницима по цео дан. Занимљиво је да су приређивана и предавања разноврсне тематике. Предавачи су били: 1. др Миленковић Миливоје, лекар, Ј. Јовановић Змај као лекар и човек; 2. Васиљевић Зорка, професор, Љуба Ненадовић; 3. Крстић Живан, професор, Југословенска идеја и јужна Србија; 4. Савић Владислав, генерални конзул у пензији, В. Вилзон. После овог предавања изражена је жеља грађана да се образује Удружење пријатеља Велике Британије и оно је убрзо, под председништвом Ј. Чемерићића, управитеља Читаонице отпочело са радом; 5. др Стајић Јордан, санитарски генерал у пензији, Социјална заштита у борби против туберкулозе; 6. Савић Владислав, Абрахам

8 Извештај о раду у 1934, МИАВ, фонд НКЧ, и-6.

9 Правила Народне књижнице и читаонице од 7. фебруара 1933, МИАВ, фонд НКЧ, к-6.

Линколн или зашто смо пријатељи Американаца; 7. Павловић Милорад, проф. у пензији из Београда, О животу и раду блаженопочившег витешког краља Александра Првог Ујединитеља; 8. Васиљевић Зорка, Наши исељеници.¹⁰

Поменута предавања била су веома посећена и заинтересовала су јевност за рад ове установе, посете Читаоници постале су учесталије, а издавање књига интензивније. Према Годишњем рачуну Народне књижнице и читаонице у Ваљеву од 1. јануара до 31. децембра 1934. примљено је 10435 динара, а утрошено 9928 динара. Главни извор прихода био је од чланарине.

Наредне године Народна књижница и читаоница повећала је фонд на 967 књига и 1036 свезака часописа уписаних закључно са бројем 1054. Осим домаћих листова и часописа као и оних које је Друштво пријатеља француске упутило на коришћење и новоосновано Удружење пријатеља Велике Британије ставило је на располагање један енглески лист. Забележено је да је од Окружног одбора за народно просвећивање у Ваљеву примљено 4000 динара, од Ваљевске основне школе 16 динара, а за великог добротвора уписан је Јевтић Срећко, бивши учитељ, чија је супруга поклонила књиге у вредности преко 500 динара. Тако је на крају 1935. било 116 редовних чланова, 1 утемељач, 1 добротвор и 3 велика добротвора, а просечна посета је 46 чланова дневно.¹¹

Организовање предавања је постало пракса, а међу предавачима наилазимо на нама позната имена: 1. Ђерић Милорад, проф. Трговачке академије, Две Европе; 2. Андријашевић Душан, инструктор министра просвете, Тешкоће васпитања дечака и девојчица; 3. Павловић Љуба, директор Гимназије у пензији, Ваљево и Ваљевци у прошлости; 4. Делак Едо, капетан I класе, Тома Масарик; 5. Дворниковић Владимир, проф. универзитета у пензији, Религиозност модерног човека и психологија религиозних типова; 6. Савић Владимир, генерални конзул у пензији, Југославија – Бугарска.

Недостатак материјалних средстава онемогућио је Књижницу, лично снабдевену књигама наших писаца, да набавља одабране стране књиге и тиме у свему задовољи интересовање савременог читаоца.

Током 1936. године Народна књижница и читаоница поседовала је фонд од 1908 књига и 1340 свезака часописа, уписаних у инвентар књига од броја 1055 до 1246. Поред већ поменутих часописа „Глас Ваљева” је био у прилици да обезбеди и неке провинцијске листове као што су: „Народна одбрана”, „Задругар”, „Просвета”, „Отаџбина”, „Трговачке новине”, „Јавно мњење”, „Студентске новине”, „Покрет”, „Крушевачки гласник”, „Чачански глас” и многе друге. Уредништво „Гласа Ваљева” налазило се у просторијама Народне књижнице и читаонице од њеног оснивања. Реч је о листу за културна и привредна питања који је излазио у два наврата, од 30. јуна 1928. до 26. јануара 1936. недељно и од

10 Извештај о раду у 1934, МИАВ, фонд НКЧ, к-6.

11 Документ од 31. децембра 1935, МИАВ, фонд НКЧ, к-6.

6. маја 1940. до 1. априла 1941, три пута месечно. Ваљевска основна школа помогла је Књижницу са 294,50 динара, за добротвора нико није уписан, а до краја године имала је једног почасног члана.¹²

Одржано је пет предавања која су поднели: 1. др Иван Ђаја, проф. Универзитета, Постанак живог света; 2. доцент др Драгослав Стањаковић, Пад кнеза Милоша; 3. др Владимир Дворниковић, Карактерологија или познавање човека и 4. Психолошка жена или борба полова; 5. Васиљевић Зорка, проф., Скоројевићи у нашој књижевности.

На крају 1936, Народна књижница и читаоница је имала 132 члана, 1 утемељача, 1 добротвора, 3 велика добротвора и 1 почасног члана, а посећивало је 48 људи дневно. Књижничар је био Драг. Миаиловић, вероучитељ, председник Илија В. Смиљанић, професор, а благајник Јован Лазић, суплент. Према Годишњем рачуну од 1. јануара до 31. децембра 1936. примљено је 11413,50 динара, а утрошено 10169,75 динара на претплату, корицење књига, штампање признаница, хонорар предавачима, текуће потребе.¹³

Народна књижница и читаоница је у 1937. години имала 1149 књига и 1437 свезака часописа заведених закључно са бројем 1325. У току године примљено је на име помоћи од Ваљевске основне школе 267,50 динара, а од Кредитне задруге државних службеника у Ваљеву 100 динара, а уписан је 1 утемељач. Посетиоци читаонице могли су присуствовати следећим предавањима: 1. др Владимир Ђоровић, проф. Универзитета, Почетак Карађорђевог устанка и Ваљевска нахија; 2. Владета Петковић, трговац, О мржњи; 3. Протић Светислав, адвокат, Пушкинова биографија; 4. др Ростислав Плетњев, проф., Пушкиново дело; 5. Миливоје Мандић, проф., Воља и њене болести; 6. Јован Лазић, суплент, Хајнрих Хајне; 7. Зорка Васиљевић, проф., Школске прилике код нас пре сто година.¹⁴

Примећујемо да су поменута предавања заузела стално место у програмима Народне књижнице и читаонице и да су поред оних редовних, спадала у њене веома запажене активности. Посетиоци предавања могли су да прошире своја знања из разних области, историје, књижевности, психологије...

У петој години рада Књижнице и читаонице у Ваљеву, затичемо 135 редовних чланова, 2 утемељача, 1 добротвора, 3 велика добротвора и 1 почасног члана са просечном посетом од 46 чланова дневно. Књижничар је био Рафаило Антонијевић, председник Илија В. Смиљанић, а секретар Рад. П. Ђирић. Досадашњи развој ове установе текао је правилно и показао извесно напредовање. Ипак број чланства није био на завидном нивоу и рекло би се да је тај проблем постао латентан, те се у свим програмима и извештајима истиче као обавеза рад на његовом

12 Извештај о раду у 1936, МИАВ, фонд НКЧ, к-6.

13 Годишњи рачун Народне књижнице и читаонице у Ваљеву од 1. јануара до 31. децембра 1936, МИАВ, фонд НКЧ, к-6.

14 Извештај о раду у 1937, МИАВ, фонд НКЧ, к-6.

повећању. Наредне године располагало се са 1266 књига и 1610 свезака часописа уписаних до инвентарног броја 1453. Ваљевска основна школа упутила је помоћ у износу од 194 динара, уписан је 1 добротвор, а завештача није било. Организована су два предавања, а оба је одржао др Владимир Дворниковић са темама: Смисао живота и Психологија симпатије и антипатије. У 1938 години, о којој је реч учлањено је 126 чланова, 2 утемељача, 2 добротвора, 3 велика добротвора и 1 почасни члан. Као књижничар помиње се Жарко Л. Илић, учитељ, председник је Илија Смиљанић, проф., а благајник Милун В. Благојевић, суплент, док је председник Надзорног одбора био Петар Н. Марковић. Надзорни одбор је оверио Годишњи рачун, према коме је Читаоница располагала са 9866,95 динара.¹⁵

Незнатан пад у чланству као и неодржавање предавања, карактеристика су последњих година рада Народне књижнице и читаонице. Свакако, да главни разлог треба тражити у сложеним политичким приликама и наговештајима новог светског сукоба.

Током 1939. године фонд је износио 1312 књига и 1679 свезака часописа заведених закључно са бројем 1518. Ваљевска основна школа константно је помагала развој библиотекарства, ове године са 200 динара, а добротвора и завештача није било. Читаоница је бројала 116 чланова, 2 утемељача, 2 добротвора, 3 велика добротвора и 1 почасног члана. Предавања нису одржавана.¹⁶

Пред други светски рат набављене су 104 књиге, те је крајем децембра 1940. фонд књига износио 1416, а часописа 1679. Све књиге и часописи уписани су у списак књига закључно са бројем 1622, од приновљених књига купљено је 100 од прихода Књижнице и читаонице, као и од помоћи Ваљевске општине. Четири књиге су биле дар Милана Матића, трговца, и то: целокупна дела Љубе Ненадовића у једној књизи; докторска теза Љубише Бојића, Главни фактори у васпитању Милована Дудића, учитеља; и од Крсте Данића, Земљорадничко питање.¹⁷

У последњој години свога рада Народна књижница и читаоница је имала 130 чланова, 2 утемељача, 2 добротвора, 3 велика добротвора и 1 почасног члана. Градско поглаварство у Ваљеву упутило је помоћ од 2000 динара. Као књижничар се помиње Ранислав В. Гавриловић. Без обзира на тешке прилике уочава се труд управе да се и најмањи остварени приход усмери ка набавци књига. Наглашено је да су набављене 104 књиге, дакле 54 више у односу на прошлу годину.

Поменути књижни фонд, од 1416 књига и 1679 свезака часописа, пропао је у вихорима другог светског рата. Библиотека у Ваљеву била је обновљена убрзо после ослобођења, 31. децембра 1944. године.

15 Извештај о раду у 1938, МИАВ, фонд НКЧ, к-6.

16 Извештај о раду у 1939, МИАВ, фонд НКЧ, к-6.

17 Документ од 31. децембра 1940, МИАВ, фонд НКЧ, к-6.

Народна књижница и читаоница јавља се у време кад привредни развој Ваљева није био на завидном нивоу, што се и те како одразило на опште културне прилике. Евидентно је да у таквој клими, упркос напорима на популаризацији књиге и писане речи, није било могуће да привуче велики број читалаца, бар не онај који би одговарао граду са преко 10.000 становника и оствари замах у раду који би био у складу са значајем саме институције. Поред ње жељу за читањем надокнађивале су књижнице разних организација, а функционисало је и пет књижара.

Народна књижница и читаоница у Ваљеви била је стедиште интелектуалног дела становништва као и заинтересоване радничке и школске омладине (школство је између два рата доживело експанзију) подржавана прилозима ситуираног трговачког слоја, она је визионар развоја библиотекарства које ће доживети процват у послератном периоду. Иако спутавана политичким и привредним збивањима и незнатним материјалним средствима којима је располагала, Народна књижница и читаоница је захваљујући ентузијазму управе и осталих поклоника књиге постигла резултате који су јој омогућили да оствари културно-просветну мисију.